

УДК: 81.362.

АБИКОВА А. К.
Ж. Баласагын КУУ, Бишкек
Abikova A. K.
J. Balasagyn KNU, Bishkek
ayza.abi@mail.ru

КЫРГЫЗ ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНДЕГИ АНИМАЛИСТТИК ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДИН НЕГИЗГИ БЕЛГИЛЕРИ

Основные признаки анималистических фразеологизмов в кыргызском и английском языках Primary features of animal phraseologisms in Kyrgyz and English languages

Аннотация: макалада кыргыз жана англис тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин негизги белгилери каралып, аларды анализдөө жана формулировкалоо аракеттери жүргүзүлөт. Окумуштуулар санактап өткөн фразеологизмдердин белгилеринин тизмесине этимологиялык белгилерди кошуу сунушталат. Кайсы тилде болбосун фразеологизмдердин этимологиясын өйрөнүү улуттун тарыхын, адабиятын жана салт-санаа, урп-адатын үйрөнүү менен тыгыз байланышта экендиги баса белгиленет.

Аннотация: в статье рассматриваются основные признаки анималистических фразеологизмов в кыргызском и английском языках, делается попытка проанализировать и сформулировать их. Рекомендуется включить шестой признак фразеологизмов в список основных, выделенных филологами. Следует подчеркнуть, что изучение этимологии фразеологизмов тесно связано с изучением истории, литературы и традиций определенного народа.

Annotation: the article deals with the primary features of animal phraseologisms in Kyrgyz and English languages. Attempts are made to analyze and formulate them. It is recommended including the sixth feature to the list of primary features which the philologists defined. It should be emphasized that learning etymology of phraseologisms is connected with the learning of history, literature and traditions of a definite nation.

Негизги сөздөр: анималисттик фразеологизмдер; компонент; белгилер; эквивалент; элестүүлүк.

Ключевые слова: анималистические фразеологизмы; компонент; признаки; эквивалент; образность.

Keywords: animal phraseologisms; component; features; equivalent; imaginative.

Акыркы кездерде анималисттик фразеологизмдер кеп илимпоздордун кызыгын арттырып, жаны илимий изилдөөлөр жаралууда. Фразеологизмдер экиден кем эмес сөздөрдүн тизмегинен турат. Ошол тизмектеги компоненттин бири жаныбарды туюнтса, анималисттик фразеологизм деп аталат. Анималисттик

фразеологизмдер адамдардын журуш-турушун, кулк мунезун образдуу жана экспрессивдуу кылып жеткириш учун колдонулат.

Илимпоз А.Сапарбаев фразеологиялык окуунун объектиси - фразеологиялык сез тизмектери, ал эми фразеологизмдер - маанилик жана структуралык жактан ез ара ажырагыс туруктуу сез тизмектеринен турган тилдик бирдиктердин езгече бир туру экенин «Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеологиясы» аттуу жогорку окуу жайларынын студенттери учун окуу китебинде айтат. Алардагы мындай езгечелук - структуралык жана семантикалык мунезу боюнча кадыресе лексикалык бирдикке Караганда алда канча татаалдыгында, бирок фразеологизмдер да тилдик бирдик катары затты, анын белгисин, кыймылын, анын (кыймыл аракеттин) турдуу кырдаалын - мезгилдик, сандык, орундук, сапаттык ж.б. тушунуктерду атап керсетуп, аларды ары татаал, ары езгече боёк менен туюндуруп, пикир алышуунун даяр турдегу каражаты катары кызмат аткарат деп белгилейт [5:16].

Кыргыз тилинде анималисттик фразеологизмдерге теменкудей мисал келтирсек болот: *кой оозунан чвп албаган, кой устуне торгой жумурткалаган, ак койдон ацкоо, боз койдон момун, кабыргасын бит жебейт*, ж.б. Ал эми англис тилинде *cat nap* - кичине уктап алуу, *hold your horses* - сабырдуу болуу, *let the cat out of the bag* - жашыруун сырды ачуу,

Жогоруда керунуп тургандай, фразеологизмдердин тугейлеру езулерунун сырткы тыбыштык тузулушу жана алардын ар бири орфографиялык ез алдынчалыкка ээ экендиги боюнча толук маанилуу сездерден эч айырмаланбайт. Бирок келтирилген мисалдарда фразеологиялык сез тизмектеринин тутумундагы *бит, кой, horse (жылкы), cat (мышык)* деген сездер езулерунун лексикалык маанилеринен толук ажыраган жана алар менен бирге айтылган башка сездер менен езулеруне мунездуу болгон лексикалык бир дагы маанилери аркылуу байланыш тузе албайт.

Бардык фразеологизмдердин составдык тугейлеру, б.а. лексикалык составы туруктуу келет: *Жылан куйругун басып, кайран журтту курутуп алмак болгон жен (Касымбеков). I'll beat you like a dog!* [7:5]. Англис тилиндеги экинчи мисалды кыргыз тилине которгондо маанисине карай фразеологиялык бирдик менен берген образдуураак болот. Алсак *кара койдой сойом* фразеологизиминин англис тилдеги (ит ургандай урам) туз маанисине Караганда артыкчылыгы чоц.

Фразеологизмдердин тугейлерунун белгилуу бир грамматикалык формалар аркылуу байланышы, бутундей сез тизмегинин тигил же бул сез туркумуне тиешелуулугу алардын грамматикалык жактан жабдылгандыгын керсетет. Ал эми

фразеологизмдердин синтаксистик милдети алардын суйлемде тигил же бул сез же синтаксистик конструкциялар менен грамматикалык жактан байланышы мунезуне, ошол езулеру тиешелуу болуп айтылган сез туркумунун табиятына ылайык аныкталат.

Анималисттик фразеологизмдер структуралык жактан да маанилик жактан да сезге Караганда татаал бирдик болуп эсептелет. Бирок алардын кепчулугу функционалдык жактан айрым алынган сезге жакын же анын эквиваленти катары келет: *Беш врдвгун учуруу* - кали айтуу; *чычканга кебек алдырбаган* - сарац; *квзумвн чаар чымын учуу* - кыйналуу; *ак тввнун карды жарылган кез* - береке жайнаган, бышыкчылык кез; *чычкан мурду жоргологус* - коюу, калыц; *битин сыгып, канын жалоо* - сарац, зыкым; *жабуулуу кара* кетерумдуу, токтоо, кадырман; *ат соорусун салуу* - артын карай качуу, чегинуу ж.б. Англис тилинде: *Ants in one's pants* (шымынын ичине кумурска кирген) - кечугу жер жыттабаган; *to work like a dog* (итче иштее) - эшекче итее; *to kill two birds with one stone* (эки чымчыкты бир таш менен елтуруу) - бир ок менен эки коён атуу, *birds of a feather flock together* (окшош канаттуулар бир топтошот) - балыкчы балыкчыны алыстан тааныйт; *till the cows come home* (уйлар уйге кайтып келгиче) - он эки ай, кырк жылда ж.б.

Сапарбаев А. фразеологизмдердин мунездуу белгилерин темендегудей санактап берген:

- фразеологизмдерге компоненттуулук мунездуу, башкача айтканда, экиден кем эмес компоненттердин тизмегинен турат;

- составдык компоненттери дайыма туруктуу мунезге ээ, б.а., составдык компоненттерин башка сездер менен алмаштырууга же алардын ордун бардык учурда эле эркин алмаштырууга болбойт;

- фразеологизмдер маанилик жактан езулеруне эквивалент болуп келген сездерге Караганда образдуулук касиетке ээ;

- фразеологиздер дайыма кепте даяр материал катары колдонулат;

- фразеологизмдерге лексика-семантикалык бирдиктуулук мунездуу, б.а., фразеологизмдердин компоненттери лексикалык алгачкы маанилеринен алыстаган болот да, алар бирдиктуу турде турганда гана белгилуу бир мааниге ээ болот [5:241].

Ал эми Р.Эгембирдиев 2016-жылы чыккан «Фразеологизмдердин маани-мацызы жана алардын сездуктерде камтылуусу» аттуу китебинде дал эле А.Сапарбаев белуштургендей фразеологизмдердин беш негизги белгилерин ырааттуу ачып берет. Алар:

- компоненттуулук;

- фразеологизмдердин лексика-семантикалык биримдиги;

- фразеологизмдердин синтаксистик функциясы;
- образдуулук (элестуулук);
- фразеологизмдердин кепте даяр материал катары колдонулушу [6:58].

1. Компоненттүүлүк (түгөйлүүлүк).

Анималисттик фразеологизмдердин компоненттуулугу тууралуу кеп кылганда Эгембердиевдин оюна ынанабыз. Анткени ал орус тилчиси А.А.Реформатский етме маанидеги айрым сездерду фразеологизмдердин катарына кошкондугун, адамдарга карата айтылуучу *заяц* (коён), *лиса* (тулку), *медведь* (аюу) д.у.с. мисалдарды келтиргендигин айтат. Бугунку кунде да коомдук транспорттордо акча телебей жашырынып бара жаткан жургунчулер «заяц» деп айтылат экенин белгилейт. Бирок жалгыз сез эч качан фразеологизм боло албастыгын мурдатан эле Б.А.Ларин баш болгон орус тилчилери: «Простое слово - одно слово, как бы оно не было идиоматично, не переводимо на другой язык не относится к области к фразеологии» [3:200] - деп орус илимпоздорунун эмгектеринен шингил таштап еткен

Алсак кыргыз элинде дагы: тулку - кытмыр, куу; коён - коркок; жолборс - баатыр; булбул - ырчы д.у.с. етме маанидеги сездер адамдын кулк-мунезуне, жендемдуулугуне карата колдонула берет.

Фразеологизмдер жалгыз сезден турбайт. Фразеологизмдердин негизги белгилеринин бири - анын компоненттуулугу. Анын составы экиден кем эмес компоненттерден курулат. Компонент - бир бутундун ичиндеги составдык белугу, элементи. Бул термин кыргыз тил илиминде кээде «сынары» деп да колдонулуп журует [6:129].

Ал эми А.Сапарбаев фразеологизмдердин эц негизги жана тилдин башка бирдиктеринен айырмалануучу белгилеринин бири - компоненттуулук, б.а. сырткы формалдык жагынан маани беруучу кадыресе сездерден айырмаланбаган эки же андан ашык сездердун тутумунан турушу дейт [5:242]. Мисалы, кой сезуне байланышкан теменкудей бир нече фразеологиялык сез тизмектерине кенул буралык: *кой устундв торгой жумурткалаган замам, кой оозунан чеп албаган, кок ала койдой союу, ала койду боло кыркуу, кой терисин жамынган* ж.б. Англис тилинде болсо *dog* - ит сезуне байланыштуу фразеологизмдерди алалык: *dog's life* - максатсыз жашоо, *to work like a dog* - талыкпай эмгектенуу, *to treat someone like a dog* - бирееге жаман мамиле кылуу, *the dog days* - абдан ысык кун, *to sleep like a dog* - абдан катуу уктоо, *the hair of the dog* - баш жазууга калтырылган ичимдик ж.б.

Жогоруда келтирилген фразеологиялык сез тизмектери экиден кем эмес компоненттердин тутумунан турат жана сырткы тыбыштык

тузулушу, бири-бири менен ез ара грамматикалык жактан байланыш формалары боюнча толук маанилуу сездерден эч айырмаланбайт. Алсак: *кой, ит* - уй жаныбарлары; *торгой жумурткалаган заман, чвп албаган, союу, беле кыркуу, терисин жамынган* - ар турдуу сез айкаштары. *To work* - иштее, *to treat* - мамиле кылуу, *to sleep* - уктоо - белгилүү бир кыймыл аракетги билдируучу тушунуктер. Ал эми *кой* жана *dog* - ит сездери менен компоненттеш айтылган сез сыяктуу эле грамматикалык жактан ар турдуу формада байланышып турат. Башка сездерден айырмаланбаганы менен *кой* жана *dog* сездери жогоруда келтирилген сез тизмектеринин биринде да компоненттеш болуп айтылган сездер менен езунун лексикалык мааниси аркылуу байланышкан эмес. Алар (*кой, dog*) езунун лексикалык маанилеринин нормаларына ылайык келбеген сездер менен байланышып, фразеологиялык маанини пайда кылган.

Демек, фразеологиялык компоненттуулук деген ез ичине экиден кем эмес сездердун туш келди айкашы эмес, лексикалык баштапкы маанилеринен ажыраган сездердун бир маанилик бутундукке бириккен айкашы деген тушунукту берет. Ошондуктан маанилик жана составдык жактан ез ара ажырагыс бир бутундуктегу компоненттердин айкашы фразеологиялык сез айкашы же фразеологиялык компоненттуулук деп аталат.

2. Анималисттик фразеологизмдердин лексика-семантикалык биримдиги.

Анималисттик фразеологизмдер канча компоненттерден турганына карабастан, алардын баары маани жагынан ажырагыс бир бутундукке айланып калышы анималисттик фразеологизмдердин лексика-семантикалык биримдигин тузет. Эки тилде мисалдарды келтирелик: Жумаке катыны экее тец кудай урган, *битин сыгып, канын жалаган* немелер (К.Ж.). *Let's msXput the cart too far ahead of the horse* - артык кылабыз деп тыртык кылбайлы (E.S.Gardner). Келтирилген мисалдардагы битин сыгып, канын жалаган - битир, сарац, *put the cart too far ahead of the horse* - абалды оордотуу, чычалтууну билдирип, лексика-семантикалык биримдикке айланып, айтылуучу ойду езгече ыкма менен туюндурууда. Мунун езу фразеологизмдер канча компоненттен турганына карабастан бир гана бутундукту, тушунукту билдируучу тузулуш экенине далил боло алат. Мисалдарда керунуп тургандай анималисттик фразеологизмдер канча компоненттен болбосун лексикалык биримдикке айланып, тагыраак айтканда, семантикалык жактан ширелишип кеткенине кубе болуп жатабыз. Бул жерде алардын маанилик жактан ширелишиндеги езгечелугун баса белгилей кетишибиз зарыл. Анималисттик фразеологизмдерди тузуп турган компоненттердин бири кемип же башка сездер менен

алмаштырылып калса, анын маанисине доо кетет. Алсак, битин сыгып канын жалаган деген туюнтма терт компоненттен туруп, «битир» же «сарац» деген эле маанини берери анык. Алардын бир мааниге ширелишкендигин байкоо учун ошол терт компоненттин бирин эле алып салып же башка сездер менен алмаштырсак, фразеологиялык маани бузулат. «Бит» деген компонент «жергемуч» же «бака» деп айтылбайт. «Сыгып» сезун «елтуруп» же «муунтуп» дей албасак, «канын» болсо «сорпосун» деп, «жалайт» сезун «жейт» ж.б.у.с. сездер менен алмаштырса таптакыр мааниси жоголуп, сандырактык болуп калаар эле.

Фразеологизмдер лексика-семантикалык жактан ширелишип ажырагыс биримдикке айланган. Алардын ушул езгечелугу лексика-семантикалык биримдиги деп айта алабыз.

3. Анималисттик фразеологизмдердин синтаксистик функциясы.

Анималисттик фразеологизмдердин компоненттеринин ар бири ез алдынча суйлем мучелеруне ажырабастан, алар толугу менен суйлемдун бир гана мучесунун милдетин аткара тургандыгын окумуштуу В.В.Виноградов мындайча тушундурган: «Семантическое единство фразеологизмов часто поддерживается полной синтаксической нерасчлененностью ... отсутствием живой синтаксической связи между его морфологическими компонентами ... В фразеологических сращениях кристаллизуется новый тип составных синтаксических единств» [2:150-151].

Орус илимпозу Т.И.Арбекова «Лексикология английского языка» аттуу окуу китебинде фразеологиялык айкаштар суйлемде: суйлемдун ээсинин (*narrow escape, foot note, first night, baker's dozen, a bolt from the blue, a day off* ж.б.); баяндоочунун (*pay attention, make a bet, give up, come across sth., put sth. down to sth., be well off, be out of place* ж.б.); толуктоочунун (суйлемдун ээсин кайсылар аткарса, ошол фразеологизмдер); бышыктоочунун (*off the record, on second thoughts, in bits and pieces, in full swing*) милдетин аткараарын, кызматчы жана модалдык сездердун эквиваленттери болгон фразеологиялык айкаштар (*as long as, generally speaking, as a matter of fact* ж.б.) езгече топту тuzeерун айткан [1:108].

Айтылган кез караш орус тилчилери тарабынан колдоого алынып келе жатат.

Бул маселеге кыргыз тил илиминде да алгылыктуу изилдеелер жургузулген. Алсак: А.Жапаров, Ж.Осмонова, Б.вмуралиев, А.Сапарбаев, Р.Эгембердиевдер тарабынан айтылгандардын баарында фразеологизмдердин синтаксистик функциясы кецири талдоого

алынып, алар канча компоненттен турганына карабастан суйлемдун бир гана мучесунун милдетин аткараары керсетулген.

Айтылган пикирлерди темендегу мисалдар ырастап турат: Шорум ай, *ит жандуу* белец, ушундан кере туулбай калсанчы - деп Кенжеке жашын тыйбай, Батыйкандын кан - сеелун жууп мандайында отурган (Сыдыкбеков). Каапыр какылдак *беш ердөгун учура койду* (Сыдыкбеков). *My sister is such a copy cat* (биреену туурай берген адам) (озеки кептен). *I'm going to have a cat nap* (кичине уктап алуу) while you are cooking dinner (озеки кептен). Эгерде булардын ар бир компонентин суйлем мучесуне ажыратсак, айда туюндурулуп жаткан ойдун мааниси таптакыр бузулуп калаар эле. Ошондуктан фразеологизмдер кепте кандай формада колдонулганына жана канча компоненттен турганына карабастан, алар бутундей турмегу менен бир гана маани бергендиги негизги ролду ойноп, алар суйлемдун бир гана мучесунун милдетин аткараары талашсыз. Келтирилген кыргызча жана англисче мисалдардын биринчисинде аныктоочтук, экинчисинде баяндоочтун милдетин аткарууда. Демек, анималисттик фразеологизмдер кепте кандай формада колдонулганына жана кепте канча компоненттен тургандыгына карабастан, алар бутундей турмегу менен бир гана маани бергендиги негизги ролду ойноп, алар суйлемдун бир гана мучесунун милдетин аткараары эсибизден чыкпашы керек.

4. Образдуулук (элестуулук).

Образдуулук - анималисттик фразеологизмдердин мунездуу белгилеринин бири. Р.Эгембердиев эгерде кадимки сез нерсенин турдуу белгилерин, санын, сапатын, кыймыл-аркетин ж.б. жактарын атап билдирсе же тушундурсе, фразеологизм андан айырмаланып, алардан тышкары ошол тушунукке кошумча боёк берип, ага тиешелуу касиетти кучетуп же басандатып, эмоционалдык, экспрессивдик кошумча белгилери аркылуу угармандын кабылдоо сезимине таасир этип, элестуу тартуулайт, туюндурулуп жаткан ойдун образы тузулет деген эц таасын оюн билдирет. Ошондой эле окумуштуу образдуулук кебунче метафоралык, метонимиялык, синегдохалык ыкмалар аркылуу салыштырылып пайдаланылган сездердун башка мааниге етуусу же алардын функционалдык кызматынын кечурулушу аркылуу пайда болору белгилуу экенин айткан [6:68].

Ал эми образдуулук женунде кеп кылганда окумуштуу А.Сапарбаев *чычкан мурду жсвргвлгус* фразеологизмин - тек гана коюу же ете коюу эмес, ушул маанинин адамдардын ац-сезиминде чекке жеткен мунездегу элестетилиши, чагылдырылышы деп белгилеп, сезу куру болбосу учун керкем чыгармадан алынган мисалы менен ырастап етет: *Квзумдөн чаар чымын учуп*, тац атканча кирпич какпай чыктым (Ш.Б.). Ал мисалдагы фразеологизмде «кыйналды» деген

мааниден сырткары адамдын кадыресе сез же сездердун тобу аркылуу айтып жеткире алгыс психикалык абалды ары эмоционалдуу, ары элестуу да чагылдырылганын, аларды окуганда же укканда жогоркудай психиклык абалга, туйшелууге кабылган конкреттуу элеси, сурету адамдын кез алдына тартыла каларын, бул жагынан фразеологизмдерди чебер тартылган суретке окшоштурса, салыштырса болорун таамай айткан [5:247].

Ал эми англис тилинде: *It was so quiet you could hear a mouse combing his whiskers* (H.Masur). *I smell a rat*. Англис тилинен келтирилген биринчи мисалда туз маанисинде: *мышык мурутун тараганын уга ала тургандай тынчтык вкум суруп турду эле* - деп которулат. Бул жерде автор жен эле абдан тынч деп айтпастан, ошол тынчтыкты элестуу, экспрессивдуу кылып окурмандарга жеткирип жатат. Кыргыз тилине образдуу кылып которууда чымын учса угулган тынчтык деп которсо жеткиликсиз болор эле. Анткени чымындын учканы адамга угулат, чычкандын мурутун тараганы угулбайт. Экинчи мисалды туз мааниси *мага чычкан жыттанып жатат*. Автор чычкан аралаган жер абдан жагымсыз жыттана турганын эске алып, бул жерде шектуу нерсе бар деген ойду эц таамай фразеологизм менен берген.

Демек, фразеологизмди окуганда же укканда, керунунш женунде тушунук гана берилбестен, анын элеси, образы да кошо чагылдырылат. Фразеологизмдердин ушул касиетинен улам кепчулук керкем сез ээлери нерсени, кыймыл-аркетти же касиетти элестуу, образды беруу максатында кадимки сездерду колдонуунун ордуна фразеологизмдерди керкем каражат катары колдонушат.

5. Анималисттик фразеологизмдердин кепте даяр материал катары колдонулушу.

Фразеологизмдердин бул мунездуу белгиси адамдарга чечмелее кажети жок эле белгилуу деп ойлойбуз. Бир адам женунде сез болуп, анын кул-мунезун суреттеп баштаганда: ал абдан тыщ, билбегени жок, жумушту жакшы жана тез жасап, сездун да катыра суйлейт, адамдар менен бат тил табышып, ымаланы бат тузет - деп узун сез кылып, майдалап-чуйделеп отурбай, *ал биттин ичегисине кан куят* деген фразеологиялык бирдикти колдонуп, кепке даяр материалды коё койсо таамай, так, тушунуктуу болоор эле.

Р.Эгембердиев бул маселеге келгенде кээ бир тилчилер фразеологизмдердин кепте даяр материал катары колдонулушун ашыра баалашып, бардык эле туруктуу сез айкаштарын, татаал сездерду, составдуу терминдерди же бирее тарабынан айтылып, ал эл арасында учкул сез катары колдонулуп, (мисалы, «окуу, окуу жана окуу», «кадрлар бардыгын чечет», «нан болсо, ыр да болот», «эмгегинди эл унутпайт» д.у.с.) кепте даяр материал катары пайдаланылып журген

формаларды да фразеологизмдер деп эсептегендер болгон деп Кожаметова Х., Шанский Н.М., Исаев М.И., Пюрбеев Г.Ц., Мукамбаев Ж. сыяктуу бир нече илимпоздорду санап еткен. Ушундай кез караштардын натыйжасында фразеологияны «кеч» мааниде тушунуу керек деген тенденция екум суруп, бардык туруктуу сез айкаштарын, татаал сездерду жана составдуу терминдерди, макалдарды, ылакаптарды, цитаталарды, лозунгдарды, табышмактарды фразеологизмдердин составына кошуп жиберешкендиктен, айрым учурда фразеологиянын объектисин так чектегеге мумкун болбой турган, бири-бирине кайчы келген корутундулар орун алып жатканына тынчсызданып, ага байланыштуу езу жургузген иликтеелеру. талдоолору менен белушет. Эгембердиев Р.: Сакинай кой дегенге болбой, дале оозуна *ак ит кирип, кара ит чыгып жатты* (6.Д.) деген мисалын келтирип, ага теменкуче талдоо жургузет: *ак ит кирип, кара ит чыгат* туюнтмалары жаман сездер менен сегунгенду, каргап-шилегенди, айтор, уят-сыйытка карабай урушуп жаткан кишинин орой, адепсиз жактарын туюндуруу учун колдонулгандыгын, ал туюнтма - кеп журуп жатканда тизмектелген сез айкашы эмес, илгертеден жумурай-журтка белгилуу, дайыма ушул формасында кепте даяр материал катары колдонулуп журген туюнтма экенин айтат [6:76].

Англис тилинде *to kill two birds with one stone* фразеологизми кыргыз тилидеги *бир ок менен эки коён атуу* фразеологизминдей эле ар дайым кепте даяр материал болуп колдонулуп келет.

Кээ бир окумуштуулар фразеологизмдердин негизги белгилери менен катар, анын бир нече кошумча белгилери бар экендигин керсетуп журушет. «Кыргыз тилиндеги идиомаларды аныктоодо, тилдик башка каражаттардан айырмалоодо кошумча белгилердин мааниси да бар» экендигин айтып келип, анын алты турун санап, алардын бири «сезге эквивалент келиши» деп керсеткен [4:32]. *Анда битин сыгып, канын жалаган* - зыкым, сарац; *бычакка сап болчу* - жарамдуу; *ат тезегин кургатпай* - тез, тез; *кара кылды как жарган* - калыс; *каны ичине тартты* - ачууланды, каарданды; *котур ташы койнунда* - арамза; *кун тийген жердин кукугу* - кошоматчы; *журвгунун суусун алуу* - коркутуу д.у.с. мисалдар келтирилген [4:44]. Ал эми кээ бир фразеологизмдердин маанисин бир сез менен беруу мумкун эместиги ошол эмгектин 46-бетинде керсетулген.

Биз алардын бир сезге дал келуусун же дал келбестигин фразеологизмдердин кошумча белгилери деп кароонун зарылчылыгы жок деп эсептейбиз. Андай керунушту кошумча белги деп санабай эле, алардын мааниси кээде бир сезге эквивалент келсе, айрымдарынын маанисин бир сез менен тушундуруу мумкун болбой, сез тизмектери же суйлем аркылуу тушундурууге туура келет деп айтууну оц керебуз.

6. Анималисттик фразеологизмдердин этимологиялык белгилери.

Орус илимозу Арбекова Т.И. «Лексикология английского языка» аттуу окуу китебинде фразеологизмдердин этимологиясы женунде адабий тилден сырткары, фразеологизмдердин булагына терминологияны, кесиптик лексиканы, жаргондор жана диалектилик сездерду киргизсе боло тургандыгы женунде кеп кылат. Физика илимине тиешелуу *specific weight* - салыштырма салмак; *centre of gravity* - салмак борбору сыяктуу алгачкы фразеологиялык айкаштар, кесиптик лекикага *talk shop* - коомчулукта кызматтык иштер женунде суйлешуу (*shop* - устакана); *be in the limelight* - кенулдун борборунда болуу (сезме-сез: сахнада прожектрдин жарыгында болуу) сыяктуу мисалдар келтирилет. Англияда сырткы кучтерге ишенууден келип чыккан фразеологизмдер дагы да болсо колдонулуп келерине теменку мисалдар далил болмокчу: *keep your fingers crossed for me, Knock on wood!* Байыркы англичандар колдун манжаларынын семейу менен ортонун кайчылаштыруу жооптуу ишке аттанган адамга ийгилик алып келерине ишенип *keep your fingers crossed for me* - мен учун кудайга жалынып тур дешсе, ал жакта жыгачты кармоо кез тийууден сактайт деген ишенич менен *Knock on wood!* - жыгачты тыкылдат (орустарда: Тьфу, тьфу, что бы не слазить!) фразеологизмдери колдонулат. Керкем чыгармаларда каармандардын сездеру, библияда айтылган сездер да фразеологизм болуп кала берген. Алсак, *keep one's powder dry* - согушка даяр туруу (Оливер Кромвель); *the green eyed monster* - кызганыч (Шекспир); *the lion's share* - чоц белук (Эзоптун жомогунан); *the massacre of the innocents* - наристеге кол кетеруу (библиядан) [1:110-111].

Кыргыз тилиндеги ар бир фразеологизм тегин жерден чыкпаса керек. Эзелтеден элибиз сезге чечен, кепке кенен болгондуктан жаныбарлардын сырткы керунушуне, ец-тусуне, келемуне, мунезуне, зыяндуу-пайдалуусуна карата фразеологизмдерди ойлоп табышса керек. Фразеологизмдердин этимологиялык белгиси деп кыргыз илимпоздору езунче белуп карабаган сыяктуу. Тек гана алардын образдуулугун ачууда Эгембердиев фразеологизмдердин этимологиясына токтолуп еткен. Ал «*кой оозунан чвп албаган*» анималисттик фразеологизми кайсы адамга карата айтылса, жоош адамдын образы терт тулук малдын ичинен эц жоошу (тиштебеген, сузбеген, теппеген) койго да аяр мамиле жасайт деген ойду элестуу беруу учун жаралган сыяктуу десе, *итке минип калытыр; адалдан тугу жок, уруп чыгаар ити жок* фразеологизмдерин теменкуче анализдейт. «Кыргыз эли эзелтеден терт тулук малы менен жан багып, жолго чыкса жее баспай, ат минип журген, короосунда малы болгон. Эгерде

кандайдыр бир себептерден улам абдан жакырланып калса, ал адам минерге аты жок отуруп калган. Алардын бул абалы кээде *итке минип калыптыр* деп басынтуу маанисиндеги салыштыруулар менен чагылдырылган. Ал эми короосунда малы калбаган жакырлар *адалдан тузу жок, уруп чыгар ити жок* деген фразеологизмдер аркылуу элестуу туюндурулган» [6:70-72].

Албетте, бул мисалдарды окумуштуу фразеологизмдердин образдуулук белгисин тастыктоо максатында анализдеп отурат. Анткени менен, ар бир фразеологизмдин келип чыгышы, б.а, этимологиясы тууралуу сез кылбай коюу болбойт. Ошондуктан жогоруда токтолгон окумуштуулардын эмгектерин талдап отуруп, анималисттик фразеологизмдердин этимологиялык белгилери езунче белунуп каралышы керек деп ойлойбуз.

Жыйынтыктап айтканда кыргыз жана англис тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин белгилеринин окшоштуктары жана келтирилген мисалдардын кебу дал келет экендигине кубе болдук. Кайсы тилде болбосун фразеологизмдердин этимологиясын уйренуу улуттун тарыхын, адабиятын жана салт-санаа, урп-адатын уйренуу менен тыгыз байланышта экендигин белгилегибиз келет.

Адабияттар

1. Арбекова Т.И. Лексикология английского языка. Учеб. пособие для II-III курсов ин-тов и фак. иностр. яз. - М: Высш. школа, 1977. - 240 с.
2. Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. М.Наука 1977. - 312 с.
3. Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание. М: Просвещение, 1977. - 224 с.
4. Осмонова Ж. Кыргыз тилиндеги идиомалар. - Б.: Турар, 2016. - 328 б.
5. Сапарбаев А. Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеологиясы. Жогорку окуу жайларынын филол. фак. студенттери учун окуу китеби. - Б.: КТМУ, 2001. - 519 б.
6. Эгембердиев Р. Фразеологизмдердин маани манызы жана алардын сездуктерде камтылуусу. - Б. Турар, 2016. - 328 б.
7. Dickens CH. David Copperfield. Oxford university press, 1994. - 92 p.